

Deskriptiivisistä sanoista.

E. N. SETÄLÄN lauseopin mukaan (11. painos, s. 109) deskriptiiviverbi on sellainen verbi, joka äänellään tarkemmin kuvaa toisen verbin teon laatua. Pääverbi on »usein taipumattomana I:ssä infinitiivissä, käyden taipuvaisen deskriptiiviverbin edellä. Esim. *Akka puhua lavertele. Tuli sotka suora lintu, lenteä lekuttelevi.* (Kalev.) *Hukka juosta hulkutteli. Hän nauraa hohotti. Mies seisoa lotjotti häpeissään.*» »Yhtä usein kuitenkin molemmat, pääverbi ja deskriptiiviverbi, taipuvat samassa muodossa. Esim. *Hevonen on juossut hölkötännyt peninkulman matkan. Astui kerran keikahutti, astui toisen torkahutti.* (Kalev.) *Kannoin maion kapsuttelin.* (Run.) *Iske tuli tuikahuta!* (Run.) *Hän puhui laverteli koko yön. Te istutte nolotatte tässä.»*

Jos otetaan huomioon kansanmurteet, on deskriptiiviverbin ja pääverbin järjestyksestä lisäksi huomautettava, että ainakin laajalla alalla savolaismurteita esiintyy tuo virostakin tunnettu ilmiö, että pääverbin taipumaton infinitiivi — lieneeköhän se alkuaan jonkinlainen tavan tai näkökohdan latiivi? — sijaitsee taipuvaisen deskriptiiviverbin jäljessä. Niinpä Pohjois-Savossa voitaisiin lausua sekä: *leivän kyrsä näkyä ärsöttää kontista*¹ että: *leivän kyrsä ärsöttää kontista näkyä*, sekä: *pimeässä tehdä äträstää* että: *pimeässä äträstää tehdä*, sekä: *sittejä lentää pourotteli koko iltayön* että: *sittejä pourotteli koko iltayön lentää* jne. Maaningalta on lause: *se kun lotjaa leivän päälle panna voita!*

Suomen yleiskieltä ja murteita koskee huomautus, että deskriptiiviset verbit esiintyvät myös itsenäisinä ilman pääverbiä. Esim. *Avanto tupsahti täyteen lunta* (tuuli ajoi avannon lunta täyteen). *Taivas tähdessä tillottaa. Taivas pilvessä pollottaa. Usvassa tuhnottaa. Kello seinällä sinksattaa* (tikittää). *Vielä siellä uurteessa sinksattaa* 'vielä siellä pullon pohjalla vähän viinaa huljuu'. *Isoina lepereinä lunta moksii* (pyryttää). *Möllöttää kuin kelloton lehmä aholla. Sikarukka pakkasessa kirnittää* (vinkuu, virnuaa). *Köysi kaulassa kötköttää. Muut ne polttavat pitkällä pipulla, minä vain tyngällä tyyptän. Mummo mennä mungertaa, Jynkänniemelle jynger-tää. Se poika jo housuissa pukottelee* (kävelee housujalassa). *Sieltä savua pullusi. Jäniksen nenä tylpittää. Hattu korvilla ruuhotti* (kassetteli). *Haava valkeana äljöttää. Posetiivilla* (soittaa) *pipakoitteli. Pappi* (saarnata) *napikoitti.*

Koska laadultaan kuvattava verbi saattaa puuttua, pitää tyytyä määrittelemään deskriptiiviverbi äänellään kuvaavaksi verbiksi. De-

¹ Murre on tässä kirjoituksessa yleensä tehty asultaan kirjakieliseksi.

skriptiiviset sanat olisi siis määriteltävä äänellään kuvaaviksi sanoiksi.

Mitä sana voi äänellään kuvata? Helpoimmin ymmärrettävältä tuntuu, että sana voisi äänellään — tosin perin karkeasti — kuvata ääntä. Juuri esitettyihin esimerkkeihin sisältyy useita verbejä, jotka suomalaisen korvan mukaan sattuvasti kuvaavat kysymyksessä olevia ääniä. Edelleen foneemi *piu* tajutaan ääntä kuvaavaksi, samoin *pau*; se, mistä lähtee ääni *piu*, *piukaisee*, *piukoo* jne., esim. *lehmänkello imakalla äänellä piukoo*; se, mikä tuottaa äänen *pau*, *paukaisee*, *paukkoo*, *paukkuu* jne., esim. *pakkanen nurkissa paukkuu*. Mikä panee *pim*, se *pimahtaa*; mikä *pam* se *pamahtaa*. Samoin esiintyvät rinnakkain *panks* ja *panksauttaa*, *paks* ja *paksauttaa*, *piks* ja *piksauttaa*, *puks* ja *puksuttaa*, *päks* ja *päksäyttää*, *mäu* ja *miukua*, *mau* ja *maukua*, *molskis* ja *molskahtaa*, *niuskis* ja *niuskahtaa* y.m. Äänen kuvausta tajuamme myös seuraavanlaisissa tapauksissa: *Kiehua roklattaa* (~ *roplattaa*). *Tukkia* (rantaäyryäältä) *jokeen roklautteli*. *Laineen hollakkeet tuhusivat rantaan*. *Tuohi raplattaa* (kiskottaessa). *Rykiä kiljutti 'yski kuivasti'*. *Rykiä räikäytti*. *Kävi rykimisen rytinä kuin talvisessa kirkossa*. *Minun pitää siitä asiasta maisterille pomista 'lausua tyytymättömyyteni'*. *Itikka tinisee*. *Jäätä pitkin ajaa koristettiin*. *Kuorsata korikoitteli*. *Kirnutta hyrittäsi* (t. *hyristi*). *Ovi jutrahti kiinni*. *Herätyskello soida tiplutteli*. *Ruokakello soida mallertaa*. *Kulkuset kuulua raljattaa*. *Peippo pääkipeässä vuihkaa*. *Tiira tirrittää*. *Ukkonen kallioihin tirautteli*. *Nauraa kotrottaa*. *Sian leuat lotskaa*. *Tynnyri kolisi alas portaita*. *Tuulella pitkät puut hojaastelevat*. *Harakka tunkiolla käträttelee 'räkättelee'*. *Vitsaksen vääntää käträttyi*. *Palaa käträhti*.

Kielen ään-teillä synnytetävällä äänellä näyttää voitavan kuvata muutakin kuin ääntä. Kenties äänielinten liikkeillä sekä ilmapirran kululla ja erilaisella tiiviydellä eräissä tapauksissa on muitakin kuin äänen yhtäläisyyksiä kuvattavan ilmiön kanssa. Ainakin Pohjois-Savossa tunnetaan substantiivi *höhö* (< **höhöi*), mitä käytetään esim. rannalle kasaantuneesta valkeasta vaahdosta: »*voäheh höhöjä or rannalla*.» Sitä vastaava verbi *höhöttää* (murt. *höhöttä*) tarkoittaa sellaisena »höhönä» olemista, esim. tuuhean pehmeän sammalen voidaan sanoa *höhöttävän*. Ääniväylän väljyys sopii kuvaamaan kysymyksessäolevan objektin usvamaista kokoomusta. Mutta myös väljänlaista nauramista voidaan nimittää *höhöttämiseksi*. Tunto-, näkö- ja kuuloaistin havainnot ilmaistaan siten samalla sanalla. Samanlainen sana on tuo itämurteissa tavallinen *höllöttää*-verbi: *veisata höllöttää*, *tuulla höllöttää*, *höllöttää myötätuuleen* (purjehtien), *höllöttää kuin haaleassa vedessä* (saamattomasta), [pyssynlukon jäsenet] *raja-jauhossa höllöttävät* 'hehkuvat karkaistaessa vanhoista kengänrajoista

poltetussa karstajauhossa'. Höllö (< *höllöi) merkitsee ainakin Etelä-Savossa eräänlaista maitovelliruokaa.¹

Muita ilmiöitä kuin ääntä kuvaavista sanoista mainitsemme edellä olevan aineksen täydennykseksi seuraavat tapaukset ja käyttötavat. *Pohkeet tiukkoina pimottavat. Verenpisara kukkia turruttaa. Sorsa* ['kahvipannu'] *porossa töröttää. Kissa katsoa miurottaa (maurottaa, mourottaa). Katsoa turruttaa. Mies suuri kuin tuulimylly; niin kummasti katsoa vilhaili hattunsa alta. Näkyä maljottaa. Venyä jotkahti* (vrt. *jotko* < **jotkoi* 'sakea, venyvä aine'). [Oli niin pitkäkaulainen joutsen, että viikon] *kaulaa tulla jotkotti. Istua jököttää. Kananpoika pahatekoon tiippaastaa. Koira juosta täppittää. Iso märännyt kuha tulla mölli virran mukana. Vihoissaan murjottaa. Naama turvoksissa märjöttää. Sianporsaan pakura juosta mäkertää. Pilven jyhmyjä taivaalla mennä könnistää. Parta kasvaa jullistaa. On pikkusia siukkoja riuskunut verta hangelle. Täytyipä lumisateen maseta, kun aurinko suliahti näkymään. Yökäudet valvoa tuojaasti. Tuolta Kiukooniemestä tuli näkyä tuijottaa. Lumisena metsä tuuhottaa. Kuurassa tuurottavat puut. Päivä valjeta vipottaa. Kiljahti pakkaseksi 'äkkiä kääntyi pakkaseksi'. Liinansiemen⁵ kiljottaa tupesta näkyä. Härän otsahuu kaljottaa [seinällä]. Se painaa nassotti niinkuin sen entisen ukon tupakkakukkaro. Rouheita täynnä nassotti tupakkakukkaro. Toimessaan ('vakavana, totisena') possotti. Jaktikoiran turpapielet vössötti. Pitkä parran vussake. Ani (propri) kässötti reen sevillä. »Avokulukkuna» hahottaa (ruosteen tyhjäksi syömästä ohrantähkästä). Huulet paksuna pöhötti. Nauraa irvottaa. Nauraa ärvöttää. Haljeta ärvöhtää. Se vain makaa ja lihoa motjottaa. Miettiä vuovata. Polvella istua nakottaa. Rakastua repsahtaa.*

Emme millään ehdolla mene antamaan päätämme pantiksi siitä, että kaikki tähän mennessä esittämämme materiaali tosiaankin on äänellään kuvaavaa l. deskriptiivistä. Mutta kuitenkin sitä, lisäyksiä tehden, voidaan käyttää eräiden huomioiden tekoon. — On yleinen käsitys, että eri äännteillä olisi erilainen äänellä kuvaamisen teho. Esim. *i*:llä selitetään ilmaistavan korkeampaa, kimeämpää ääntä, sukkelampaa, sievempää, tiukempaa tekemistä t. olemista kuin alemmilla vokaaleilla. Tuntuuhan ero päivänselvältä, jos asetamme rinnakkain esim. sanat *pimistä* ja *pomista*, *pimottaa* ja *pomottaa*, *piukaista* ja *paukaista*, *miurottaa* ja *maurottaa*, *hihittää* ja *hohottaa* t. *höhöttää*; meistä tuntuu sattuvalla ilmaukselta, kun kuulemme itsensä verta täyteen imeneestä hyttysestä sanottavan, että se *lentää rillottaa*, mutta pesässä olevista linnunmunista, että ne *rollottavat*. Edelleen tajuamme heti, että saunan lauteilla *ritkottajassa* ei ole

¹ Lisäesimerkkejä ks. esim. Lönnrotin sanakirjasta näiden sanojen kohdalta!

muuta kuin luu ja nahka, mutta että *rötköttäjässä* saattaa olla melkoisesti täytettä välissä. Jos taas lausumme *suuret silmän tirjakkeet* ja *pienet silmän moljakkeet*, syntyy koomillinen vaikutus. Naurua ehkä synnyttäisi myös, jos seuraavassa sananlaskussa vaihtaisimme *pingaltajan* ja *pongaltajan* paikat:

*kirppu ihon pingaltaja,
sammakko pimen pongaltaja.*

Asiaa ei ole kuitenkaan käsitettävä niin, ettei kirppua voitaisi sanoa *pongaltajaksi* ja sammakkoa *pingaltajaksi*. Tarvitaan vain tietyt edellytykset, jotta voitaisiin nimet vaihtaa. Kirppu on pantava pienempänsä, sammakko suurempansa seuraan. Silloin kirpusta tulee suuri pongaltaja, sammakosta pieni pingaltaja. Sian silmä, joka on *tirjake*, on todellisuudessa monin verroin kookkaampi kuin esim. kärpäsän silmälaitos, joka on *moljake*. Ei tämä ole sen kummempi asia, kuin että esim. kilon painoinen muikku on *suuri*, mutta kilon painoinen lohi on *pieni*. Kielen käyttäjän henkinen asennoituminen — milloin valta-asemassa oleva emotionaalinen aines, milloin yliherruutta pitävä johtavien mielteiden ryhmä — määrää sanan valinnan. Ja voihan tämä asennoituminen, esim. väsymystilassa, olla sellainenkin, että pintapuolisesta sointuassosiaatiosta tulee ratkaisija.

Usein huomautetaan siitä, että labiaaliäänteet ovat omiaan kuvaamaan kaikkea, mikä on pulleaa, pyöreätä ja tyhmää. Tätä mielipidettä tukevat sanat *pollottaa*, *pomottaa*, *vullonen*, esim. *karhunpennun vullonen*, *möllykkä*, *öllerö* 'tyhmyri', *vömmelö* 'tyhmyri' y.m. Huom. myös tyhmää koskeva sananpars: *on kuin latina-ö!* Merkillistä on, että sellainen sana kuin *pöppö* voi merkitä paitsi sakeata ainetta, esim. *paksua pöppöä tämä terva*, myös kummitusta, jolla lasta peloitellaan. Lieneekö tarttumiskompleksi yhteinen piirre?

Edellä jo toimme ilmi pelkomme, että ainekseemme olisi päässyt pujahtamaan jokin »rietta»-sana, jokin ei-deskriptiivinen tekele. Onko esim. tuo verbi *nolottaa* (*Te istutte nolotatte tässä*) tosiaankin äänellään kuvaava? Mitenkä se todistetaan sellaiseksi? Kenties *o*:hon viittaamalla. Entä kuinka *vuovata* (*Miettiä vuovata*) kuvaa äänellään? Emme ymmärrä! Entä *istua nakottaa*? Eikö kantasana ole *nakka*, jonka alkuperästä myöhemmin? Voiko se siis kuvata äänellään? Onko verbi *hohmia* 'ahmia' deskriptiivinen? Jos on, niin kuuluuko myös *ahmia* samaan ryhmään? Jos *ahmia* kuvaa äänellään, niin eikö myös *ahnehtia* ole deskriptiivinen? Kuvaako verbi *teretellä* äänellään sanaliitossa *syödä teretellä*? Ei meidän mielestämme! Jonkun toisen mielestä ehkä erinomaisesti! *Akka mennä*

ammentaa, kun hän menee kiivaasti. Onko *ammentaa* deskriptiivinen? Ehkä se onkin metafora! Mutta jos merkitys 'ammentaa vettä yms.' katoaisi, ja jäljelle jäisi vain metafora, niin olisiko se silloin deskriptiivinen? *Akka läksi liituaamaan* silloin, kun hän läksi aika kyytiä menemään. Onko tämä *liiduta*-verbi nimitettävä deskriptiiviseksi siinäkin tapauksessa, että se on saatu vastaavasta liidulla hankaamista merkitsevästä räättälien ja nahkurien verbistä? *Koira juosta otvittaa* lienee sekin jonkun mielestä deskriptiivistä kieltä, vaikka *otvittaa* olisi alkuaan tukkilais-termi? Ja samoin vyyhden tekijän haspeliin palautuva *tuulla haspelttaa*. Onko verbi *kampakoitella* deskriptiivinen, esim. *akka kannella kampaakoittelee* 'toraillee pontevasti', entä *kampata* y.m. mahdollisesti samaan yhteyteen kuuluvat sanat? Eivät suinkaan *mennä vääntää*, *syödä väänätellä* kuvaava äänellään? Kuka ratkaisee, ovatko seuraavat sanonnat deskriptiivisiä: *soutaa nuijakoida*, *koulua käydä juntata*, *syödä appaa*, *sataa mättää*, *mennä vantia*, *mennä matala*, *mieltä atavilla*? Mitä äänellä kuvaavia tekijöitä niissä piilee? Tämän kirjoittajalle on väitetty, että verbi *keiletellä* 'kellä, venytteleitä' y.m. on deskriptiivinen verbi, vieläpä tietyn ukkelin tietyllä hetkellä tekaisema. Mutta sehän esiintyy ainakin laajalti Pohjois-Savossa! Samasta toimituksesta sanotaan myös *olla keilisillä*, mikä taas Lönnotin mukaan merkitsee 'slå käglor'. Kantasana on siis *keila* ~ *keili* < ruots. *kägla* id. (E. N. SETÄLÄ, FUF 13, s. 382). Ei suinkaan konneksiossa *tuulla kiilata* 'tuulla ankarasti, vallankin kapeaan salmeen' verbi *kiilata* ole sen deskriptiivisempi kuin muuallakaan, vaikka se kenties äänneasultaan saattaisi hyvin edustaa viiltävää viimaa. Metafora kai se on, niinkuin myös *tuulla pakata* 'tuulla kovasti, vallankin vastaan'. Monen mielestä kenties *vastatuuleen soutaa pännätä* osoittaa, että *pännätä* on deskriptiivinen verbi. Onko se mielihope oikea siinäkin tapauksessa, että *pännätä* < ruots. *spänna*? *Siellä koiria piirtää*, s.o. juoksee. Onko *piirtää* deskriptiivinen verbi? Vai onko se milloin deskriptiivinen, milloin ei-deskriptiivinen? *Piirtää* merkitsee myös 'göra inskärning, rista, rita', joten *puurtaa* 'göra inskärning, gräfva färor; böka, stöka' y.m. sopisi sen deskriptiiviseksi vokaaliasteeksi. Mikä on sitten verbien *kiiltää* ja *kuultaa* keskinäinen suhde? Onko eksaktinen korkean tieteellinen fysikaalinen termi *kitka* äännemaalailua, koska sanotaan *janon kitka* ja *janottaa kirkottaa*? Savossa on jokaisessa lapsiperheessä *säveltäjiä*: *Pennut kun säveltää!* 'kirkuvat'. Myös *ahven onnessa säveltää* 'nykii, tempoo'. Lisäksi tämä verbi merkitsee 'sivaltaa, vetäistä'. Hyväksyttäneen deskriptiiviseksi verbiksi. Suomen sanat *kossi*, *kossu*, *kössi* < ruots. *gosse* (E. N. SETÄLÄ, FUF 13, s. 389). Pohjois-Savon *pojan kossi*, *ahvenen kossi*, *kossikka*, *kossukka*, *kössi* y.m. perustuvat siis ruotsiin. Tämä

tieto antaa kylmän vesiryöpyyn sen niskaan, joka haluaa näillä sanoilla todistella savolaisten äännemaalilutaitoa. Mihinkä ryhmään olisi sitten luettava verbi *kössittää*: *sika tuoda kössittää* [lapselle marjoja metsästä]? Toisessa se herättää elävästi eloon kaikki »sikamaiset» mielikuvat, toiselle se ei sano kerrassaan mitään. *Ranstakka*, laihan olennon nimi (*laiha rans-takka!*), palautuu pitkän ja hoikan hiilihangon ruotsalaiseen nimeen (*brandstake*)¹. *Punainen äppylä* on punakkanaamainen henkilö, varsinkin nainen. Mutta *äppylä* (joskus *äpyli*; Skandinavian metsäsuomalaisilla EINO SUOVAN suull. ilm. muk. *äpylä* 'omena') johtunee ruotsinkielisestä omenan nimityksestä (ks. VENDELL, s.v. *äppel*). *Ahvenen jorssi* on kookas ahven; *jorssi* < ven. *епурэ* 'kiiski' (J. J. MIKKOLA, Ber., s. 113). Eikö sana *potrake* (*iso miehen potrake*) ole johdettu sanasta *potra* < ven. *допр* -? Sana *määtsikkä*, *määtsikäs* tuntunee myös monen mielestä tuiki deskriptiiviseltä: *laajanaamainen määtsikäs* soveltuu, niin selitellään, oivallisesti loihtimaan esiin leveänaamaisen ihmisen mielikuvan. Kuitenkin siinä piilee ven. *мячикэ* 'pallo'. Mutta ehkä sana on jo venäjässäkin deskriptiivinen? Elleivät muut, niin ainakin *rutmikka* 'likainen t. märkä olento' on mestarillista luomiskykyä todistava sanakeksintö. Niin voidaan väittää. Sana on kuitenkin itämurteiden venäläisiä lainoja.² Eikö olisi liian rohkeata merkitä deskriptiivisiksi esim. seuraavia pääsanoja: *hiljainen nynnetyinen*, *lihava älstikäs* t. *älsiäinen*, *lihava mekesti*, *pitkä nenän vonaus* t. *pitkänenäinen vonaus* 'pitkänenäinen henkilö'.

Adjektiivi *kimeä* tunnustettaneen yksimielisesti äänellään kuvaavaksi. Entä muut vokaaliasteet? Esim. *kumea* katsottaneen yhtä väkevästi deskriptiiviseksi. Kyllä kai silloin myös *kcmea* on deskriptiivinen sana? Nimittäin se *komea*, mistä Lönnrot sanoo 'doft ljudande, dånande l. skallande; jfr. *kamea*; k. kello; k. ääni = grof röst'. Siis sana, joka = *komakka*, *kömäkkä*, toisin sanoen jonkinlainen *kimakan* vastakohta. Mutta tokko *komea* 'stätlig, praktig' voi olla eri sana kuin edellinen *komea*. Sama nimi eri aistialojen vastinilmiöillä! Siis verbit *komistaa* 'kumistaa' ja *komistaa* 'kaunistaa, pulskistaa' ovat oikeastaan sama sana. Sanat näyttävät lisäksi olevan vanhaa perua. Niiden yhteyteen asetamme syrjäänin sanat *kama*: *kama kylny* 'klopfen, poltern', *kamödny* 'klopfen. poltern' ja *kyma*: *kyma kama kylny* 'klopfen. poltern, klappern, klirren, klimpern' (WIEDEMANN). Eikö edelleen *kireän* ja *korean* äänen ero ole siinä, että *korea* on avonaisempaa, vähemmän korvia vihlovaa kuin *kireä*? *Kireä* ja *korea* edustavat siis vain eräitä sarjansa vokaaliasteita ja ovat deskrip-

¹ Vrt. tähän muita laihooden kuvaustapoja, esim. *On kuin suolivaikkana!*

² Osoitettu esitelmässä, jonka kirjoittaja piti Kctikielen seurassa joulukuussa 1934. Julkaistaan myöhemmin.

tiivisiä sanoja. Vai kuinka? Siis *koristaa* 'kopistaa, huristaa' ja *koristaa* 'varustaa koristuksilla' ovat nekin tavallaan sama sana. Lönnrotin sanakirjassa on adjektiivista *kolakka* tällainen artikkeli: »(kolea) skrällande, doft ljudande, 2) kall, kylig, kulen, obehaglig; ilma tuli kylmän kolakaksi sateitten perästä; k. vesi = ljuvt vatten; k. ruoka = sträf, osmaklig, kraftlös l. dålig mat; jfr. jolakka.» Siinä mainitaan siis kuulo-, tunto- ja makuaistin alaan kuuluvia merkityksiä. Tietysti esim. verbi *kolahtaa* kuuluu samaan sanueeseen. Se merkitsee ääntä, esim. *junat kolahtavat yhteen* (yhteentörmäyksestä, kirjallisuuteen perustuva esimerkki), mutta ainakin Savossa voidaan puhua mm. ilman kylmäksi *kolahtamisesta*. Eivätkö nämä sanat edusta *o*-astetta siitä äänellä kuvailevasta sarjasta, jonka *i*-aste näytäkseen esim. adjektiivissa *kileä* 'klar, klingande, gäll, gälljudande; skimrande, glimmande, glänsande (kimeä); k-ääni = gäll röst; k. kuin kulta päivässä l. päiväpaisteessa = glänsande som guld i solen; adv. kileästi = gällt; skimrande; huutaa k., paistaa k.' (Lönnrot)? Verbi *kilistää* on kaikille tuttu kileän äänen synnyttämistä merkitsevänä verbinä. Eikö käytötavassa *kilistihen* (l. *kilistäytyi*) *pakkaseksi* piile sama sana tuntoaistin alalla käytettynä? Vai olisiko viimeksimainittu tapaus yhdistettävä esim. johonkin lapin sanaan? Mutta eikö syrjäänin *göledny* 'klappern, mit Geräusch werfen, anklopfen', *gila-gola kylny* 'klingen, klirren, klappern' (WIEDEMANN) sovi liitettäväksi tähän yhteyteen? Ja eikö syrj. *goralny* 'tönen, klingen,' *gorödny* 'schreien, brüllen, anrufen' voisi vastata itänerensuomalaista *k* + vokaali + *r*-sarjaa? Rohkenemme olla sitäkin mieltä, että mm. suomen *kipeä* ja *kopea* ovat deskriptiivisen sarjan jäseniä. Huomattakoon esim. viron *kibe* 'bitter, scharf, ranzig, streng, beissend, schmerzlich; wund, empfindlich', *kobe* 'stark, füllig, kräftig; löcker', *kabe* 'dünn, schlank; rein, schmuck, zierlich, nett', *käbe* 'heiser; Parallelw. zu kibe' jne. Samoin tajuamme sielun liikkeitä ilmaisevat verbit *kimmastua* ja *kummastua* deskriptiivisiksi. Verbi *kimmahtaa* voi tarkoittaa singahtavaa liikettä, mutta myös voidaan kuunnella, kuinka vanha puu *kummasti* humisee. Vrt. myös *kimmota* ~ *kummuta*!

Kielitieteellisessä kirjallisuudessammekin on tunnustettu, että saattaa olla vaikeata sanoa, onko sana deskriptiivinen vai ei. Niinpä Y. H. TORVONEN vertaa suomen sanaa *ketka* 'nedåtböjd' y.m. mordvan sanaan *ketškas* 'haken', mutta huomauttaa kuitenkin, että suomen sana mahdollisesti voi olla deskriptiivinen: »Möglicherweise ist jedoch das fi. wort deskriptiver natur und jung.» (FUF 19, s. 124). Sen sijaan esim. suomen sanoja *netka* 'gebogen' (s. 180), *putkahtaa* (s. 129) ja *vatkata* ~ *vätkäätä* (s. 133) hän ei epäile deskriptiivisiksi eikä nuoriksi. Mutta suomen *rasa*

'ngnting sönndrigt, hasa, slarfva, utslitet plagg, dälig arbetsvante' tuottaa vaikeuksia. Se sopisi yhteen eräiden lapin, ostjakin ja unkarin sanojen kanssa; kuitenkin: »Alles dies können deskriptiv-lautmalende wörter sein, weshalb diese zusammenstellung nicht sicher ist.» (s. 182). Mutta onhan uskottavinta, että suomen *rasa* < ruots. *trasa* 'afslitet eller sönnderslitet stycke af klädesplagg' (A. F. DALIN).

Kenelle lankeaa tuomarin sija jaoiteltaessa kielen sanoja oikeihin ei-deskriptiivisiin ja ei-oikeihin deskriptiivisiin sanoihin? Pitääkö tuomarin olla samaa kieltä t. samaa murretta puhuva? Eikö tulos olisi varmin ja pätevin, jos suomen alalla kuultaisiin esim. syrjäänin korvaa? Mutta siitä olisi kai seurauksena sama ilmiö kuin suomalaisen tuomitessa syrjäänin kielen sanoja. Ovatko esim. syrjäänin (WIEDEMANN) verbit *mjaukaintny*, *ńalgyny*, *ńulzyny* 'naukua' suomalaisen mielestä deskriptiivisiä? Tämän kirjoittajasta ensimmäinen tuntuu äänellään kuvaavalta, tietysti siitä syystä, että se heti liittyy tuohon yleismaailmalliseen *miau* foneemiin: suomessa *miau* 'kissan ääni', saksassa *miawen*, ranskassa *miauler*, venäjässä *maykamь* 'naukua', kiinassa *miau* 'kissa' jne. Syrjääniin sana on lainattu venäjältä (JALO KALIMA, SUST XXIX, s. 84). Kotvan aikaa meidän pitäisi seurustella syrjäänien parissa, ennenkuin jälkimmäiset verbit rupeaisivat korviimme soimaan deskriptiivisiltä. Entä onko seuraavissa sanoissa deskriptiivinen luomus: *avestyny* 'brüllen, heulen', *baksyny* 'brüllen' (v. Kūhen), *blöken*, *schlecht singen*', *borskyny* 'brummen, murmeln', *bualny* 'lärmen, toben, wüthen, tosen, brüllen, heulen', *buksyny* 'brüllen', *keśaśkyny* 'brüllen, schreien, wehklagen', *limzyny* 'laut weinen, heulen, plärren, greinen', *mođny* 'brummen, knurren', *mykaintny* 'brüllen' (v. Rindern)', *ńirzyny* 'brüllen' (v. Kūhen)', *ralzyny* 'laut reden, schreien, brüllen', *relzyny* 'wehklagen', *riksyny* 'brüllen, laut weinen, schluchzen', *yksyny* 'laut schreien od. weinen, brüllen, wehklagen', *ölgyny* 'schreien, piepen, wehklagen, laut weinen, brüllen'? Tuntuu siltä, että suomalaisen korva on näissä sanoissa kuuro. Tuntuu esim. suorastaan oudolta, että ammumista ja ulvomista merkitsevissä verbeissä viljellään *ks*-yhtymää. On luultavaa, että syrjääni tajuaisi esim. suomen verbit *öksähtää* 'töksähtää', *paksahtaa* ja *pukstuttaa* ammumista ja ulvomista merkitseviksi. Mutta ensiksi hänelle kai pitäisi ilmoittaa, että sanat tarkoittavat jotakin ääntä.

Kun siis eivät kielikunnan omat jäsenet eivätkä myöskään vieraan kielen piiristä kutsutut tuomarit arvatenkaan kykene tarkoin määräämään deskriptiivisiä sanoja, seuraa siitä esim., että sellaisia sanoja koskevat keräysohjeet eivät ole noudatettavissa. Ohjeiden tarkoittama alue on epäselvä.

Germaanisella taholla oletetaan, että on ollut olemassa indoeuroop-

palainen ääntä kuvaava juuri *bhrem*, johon kuuluvat mm. skandinaavisten kielten paarman nimitykset: tanskan *brimse*, *bramse*, ruotsin *brems*, *brims*, *broms*, *bryms*, *bröms* ja *brumma* 'bi' y.m. (HELLQUIST, s.v. *broms*). Ikivanha on myös juuri *mū*. Siihen yhdistetään mm. kreikan *μύ*, *μῦ* 'Ausruf gepressten Schmerzes', latinan *mu facere*, *mutuat facere* 'mucksen'. Gutturaaalilaajennuksen tietä selitetään syntyneiksi ammunista merkitsevät kreikan *μυκάουαι* ja latinan *muḡio*, samoin muin.-bulg. *mykō* 'Gebrüll', venäjän *мыкать*, *мычать*, tšekin *mukati* ja saksalaisen tahon *mūhen*, *mūgen*, *mūwen* 'brüllen' y.m. (WALDE-POKORNY II, s. 309—). Edellä mainittu syrjäänin *mykäitny* on veräjältä lainattu (JALO KALIMA, SUST XXIX, s. 88).

Suomen *paarma* ~ *parma* sekä suomen *myykiä* 'böla, räma; lehmä myykii' (Lönnrot), joka EINO SUOVAN suullisen tiedonannon mukaan esiintyy lounaismurteiden alueella (myös muodossa *myykyä*), muistuttavat äänteellisestikin juuri mainittuja indogermaanisista sanueita. Molemmat mahdollisuudet ovat mielenkiintoisia: sekä se, että olisi kysymyksessä sukulaisuus, että se, että olisi kysymyksessä kummallakin taholla itsenäisesti syntynyt samanlaisen ilmiön samanlainen nimi. Erittäin voidaan huomauttaa siitä, että ammunistermi tunnetaan myös virosta: *mūgima*, *mūgma* 'brüllen (von Rindern)' (WIEDEMANN). Mutta voisiko suomen ja viroin pitkä *y* vastata esim. slaavilaisen tahon *yt*-äännettä? Eihän se ole mahdotonta.

Onko sitten olemassa suomalais-ugrilaiseen kantakieleen palautuvaa deskriptiivistä ainesta, tätä ainesta, jonka *a priori* luulisi olevan erityisen ominaista juuri primitiiviselle kielikannalle? Kenties esim. savolaismurteiden verbi *litmetellä*, *haastaa litmetellä* 'puhua liukkaasti' voisi olla kelvollinen tähän ryhmään. Substantiivi *litma* 'lima' y.m., joka tässä lienee kantasanana, kuuluu **ēm*-tapauksiin (Y. H. TOIVONEN, FUF 19, s. 135). Mutta onko se deskriptiivinen sana?

Esimerkkiemme joukossa on mm. verbi *pipakoitella*, millä kuvataan posetiivin soittoa. Tämä verbi on tietysti johdannainen, samaan sarjaan kuuluva kuin nuo kaikkien tuntemat eri vokaaliasteita edustavat teonsanat *papatltaa*, *päpättää*, *popottaa*, *pöpöttää*, *pupattaa* sekä samaa vokaaliastetta edustava *pipattaa*. Samoin esim. sanat *vojo* (< **vojoi*), *vojokki* 'vetelys' yms., *vojottaa*, *vojastella* 'olla vojomaisesti' ovat kaikki yhteen kuuluvia johdannaisia. Tutkittavina olevien sanojen lajissa käytetään siis johtoa niinkuin kaiken sanaston alalla uutta luotaessa. Yhteisiä ovat myös analogiset, metateettiset ja kontaminoituneet muodot. Merkitykseltään täysin eksaktisten sanojen äänneasuisissa tapahtuu substituution, unohduksen, sanaympäristön y.m. seikkojen aiheuttamia, mielivaltaisilta näyt-

täviä muutoksia, esim. ruotsin *muddlare* 'leveä litteä maalauspensseli' esiintyy Pohjois-Savossa asuissa *mutlar*, *putlar*, *vutlar* ja *muslar*. Ei ole silloin ihme, jos samanlaista havaitaan äänellään kuvaavien sanojen piirissä.

On jo mainittu, että eräänä deskriptiivisen luonteen kriteeriona voidaan pitää lukuisien vokaaliasteiden olemassaoloa, esim. *ramuta* ~ *remuta* ~ *rimuta* ~ *romuta* ~ *rumuta* (vrt. *ruma* 'ei, kaunis, ahne!') ~ *rymytä* ~ *rämytä* ~ *römytä*, *parina* ~ *pirinä* ~ *porina* ~ *purina* ~ *pärinä* ~ *pörinä*, *kantsottaa?* ~ *kentsottaa* ~ *kintsottaa* ~ *kontsottaa* ~ *kuntsottaa* ~ *kyntsöttää* ~ *käntsöttää* ~ *köntsöttää*, *ratkottaa?* ~ *retkottaa* ~ *ritkottaa* ~ *rotkottaa* ~ *rutkottaa* ~ *rytköttää* ~ *rötköttää*, *maurottaa* ~ *miurottaa* ~ *mourottaa*, *kahaita* ~ *kehaita* ~ *kihaita* ~ *kohaita* ~ *kuhaita* ~ *kyhäitä?* ~ *kähäitä* ~ *köhäitä*. Ei ole mahdotonta, että verbi *kehua* 'sanoa l. väittää hyväksi' olisi viimeksimainitun sarjan johdannaisia. Mielenkiintoinen on myös sarja *karskua* ~ *kerskua* ~ *kirskua* ~ *korskua* ~ *kuorskua*, mihin lieene vielä yhdistettävä *kärsky(tä)* 'käry(tä)'. Tekisi mieli liittää siihen syrjäänin verbit *korskynny*, *korska kylny* 'schnauben, schnarchen (von Pferden)' ja *karskynny* 'einen Schlag geben' (WIEDEMANN). *Korsk*-alkuista sanostoa käytetään suomessa paitsi hevosesta myös äkillisestä liikkeestä, esim.: *Vasikka korskahti ikkunasta pihalle* 'äkkiä hyppäsi'. *Korskahdin suohon* 'molskahdin'. On niitä [pyssyn luoteja] *hyvästi läpimennä korskahdellut*. Monipuolinen on *k*-alkuisten *tk*-vartaloiden sarja. Edellä on mainittu *janon kitka*. Mutta *kitka* merkitsee myös nenään tuntuvaan häkää t. käryä samoin kuin *kitku*, *katku* ja *kotku*. *Katku* taasen voi olla myös väkevää juomaa, esim. kaljaa t. kahvia. Oksentelijan *sydäntä* (s.o. sisuusia) *katkoo* (vrt. FUF 19, s. 122—). Verbi *kitkuttaa* esiintyy lukuisilla tavoilla: *hangata*, *soittaa*, *laulaa*, *elää*, *säästää*, *palaa* *kitkuttaa*; *kantaa* *ketkuttaa* on vaivalloista kantamisesta. Eräässä kansantarussa *kutkuttelija* lausuu, että hän *kitkutteli*, *katkutteli*. Käry *kitkuttaa* hajuhermoja. Naurajan sydän *katkuua* ja *hytkyy*. Piiat ja rengit keskenään *katkuilevat*, *kotkuilevat* t. *kötkyilevät*; *kotkotteleminen* tarkoittaa mm. »flirttailua». Suuren talon emäntä saa puurtaa, *kytkytellä*, keittiön ja aitan väliä, niin että väsy.

Deskriptiivisten perussarjojen lukumäärän teoreettisen maksimirajan voi joltisenkin tarkasti määrätä. Jos on kysymyksessä vain yhdellä konsonantilla alkavia sanoja sisältävä kielimuoto ja jos sen konsonanttien lukumäärä on x ja konsonanttiyhtymien y , niin mainittu raja-arvo on $= (x + 1)(x + y)$. Vokaaliaineksella on silloin arvo 1 (huom. esim. *kamea* ~ *kaamea*, *hohottaa* ~ *huohottaa!*). — Varsin luonnehtivaa on deskriptiiviselle sarjalle labiaalivokaali- ja *i*-aste.

Tässä Virittäjän vihkossa ss. 128—136 esittää VEIKKO RUOPPILA eräitä deskriptiivisten sanojen vokaalivaihtelutapauksia. Hän esittää mm. tapauksen *honttuutella* ~ *hönttyytellä* ~ *huntuutella*, mikä Lemillä merkitsee määrätiedotonta, selvästä harkinnasta riippumatonta kulkemista. Kun kysymyksessäoleva vaihtelu *o* ~ *ö* ~ *u* esiintyy esim. sarjassa *rontti* ~ *tröntti* ~ *runtti*, missä piilee ruotsin *strunt* eri murremuotoineen, on mahdollista olettaa, että RUOPPILAN mainitsemat sanat vaihteluineen johtuvat ruotsista, perimmältään sanasta *hund* 'koira' (ks. VENDELL, s.v. *hundta*, *hundte*, *hundtus*; O. F. HULTMAN, De östsv. dial., § 1, 48). Tähän kuuluva suomen *huntti* on paitsi koiran myös huolimattoman ihmisen haukkumanimi (SSA: Parikkala, TAUNO J. SOIKKELI). Ennenkuin on mahdollista tutkia RUOPPILAN esim. kohdassa 16 (s. 134) esittämää *ts*:llisten sanojen sarjaa, on esitettävä useita etymologioita. Jos taasen on tarjolla sellainen »lyhyt» vaihtelu kuin esim. *e* ~ *i*, niin vallankin silloin on syytä epäillä vaihtelevien muotojen perustuvan mahdollisen lainan lähteeseen t. lähteisiin. Huom. esim. *rengas* ~ *rinki*! Vrt. myös *sementti* ~ *simentti*, *senaatti* ~ *sinaatti*, *setolkka* ~ *sitolkka* y.m.!

Etuvokaalin ja takavokaalin vaihtelua esiintyy myös ei-deskriptiivisinä pidetyissä sanoissa, esim. germaanisperäinen *tiuris* ~ *tyiris* (~ *tyyris*) (E. N. SETÄLÄ, FUF 13, s. 464), venäläisperäinen *puts* ~ *pytsi* 'tynnyri, pytty, punkka', e.m. suom.-ugrilainen *vatkata* ~ *vätkätä*, *sarana* ~ *sävänä*, *roukkio* ~ *röykkiö*, *tarjat* ~ *tärjät* y.m. Jos taasen esim. *vatkata* ~ *vätkätä* myönnetään deskriptiiviseksi, niin sille esitettyä etymologiaa arvosteltaessa voidaan huomauttaa, että sana »ist seiner natur nach deskriptiv-onomatopoetisch», toisin sanoen käyttää samaa kritiikkiä, jonka Y. H. TOIVONEN (FUF 19, s. 70) kohdistaa F. ÄIMÄN rinnastuksen: suomen *kaahia*, *kaahkia*, *kaahata* ~ lapin *guoccat* suomalaisen jäsenen.

Äänellään kuvaavien sanojen sananalkuisen ja sanansisäisen konsonantismien laajaan vaihteluun emme tässä yhteydessä puutu.

Näyttää siltä, että deskriptiivisanojen äännevaihteluilla on vastineita viroon kielessä. Mitä vaihtelun lajia ovat nuo syrjäänin *baksyny* ~ *buksyny*, *ralzyny* ~ *relzyny* y.m. (YRJÖ WICHMANN, SUST XXXVI, s. 63—), sitä pyydämme saada tiedustella mainitun kielen tutkijoilta.

Kun näin monivivahteista vaihteluilmiötä selitellään, on — kuten Sanakirjasäätiön sanastajien kokouksessa v:n 1934 tammikuussa mainitsimme — syytä kiinnittää huomio myös alkusoinnun vaikutukseen. Esimerkkimme osoittavat, että tämän laatuinen sanasto erityisen kernaasti valitaan alkusointua silmälläpitäen. Sitä osoittavat myös seuraavat tapaukset:

»tässä luohat kutjottä,
 rünapoävo rutjottä,
 mulla' alla mutjottä» ja

»kesä tullak kellittä,
 lehmät mehtäm mellittä.»

Tämän käyttötavan perusteella voi olettaa, että alkusointu olisi tai olisi ollut myös muotoja luova tekijä.

Varmaa on, että deskriptiivisten — samoinkuin muidenkin — vaihtelutarjain syntymisessä on eri alkuperää olevien yhteen ja likelle sattuneiden sanojen osuutta. Varsinkin alueella, jonka kantasuomalaiseen ainekseen Hämeen ja Karjalan murteet, ruotsi, lappi, venäjä ja viro purkavat sanavirtansa, saattaa odottaa minkälaisia yhteensattumia hyvänsä. Edelleen on huomattava, että epägeneettinen vaihtelu on analogian lähteenä jonkin arvoinen. Vaikka emme siis olisikaan sitä mieltä, että esim. *keuru*, *kiuru*, *keyry*, *köyry*, *köyrä*, *käyrä*, *kiero*, *kouru*, *kyyry* ovat kaikki keskenään sukua, niin emme voi kieltää niiltä analogian lähteenä olemisen mahdollisuutta.

Tässä Virittäjän vihkossa siv. 143 on URHO TUOMOLA sivumennen käsitellyt tutkittavinamme olevien kaltaisten sanojen syntymiskysymystä. Hän edustaa tuota sekä maallikko- että kielimiespiireissä melko yleistä käsitystä, että näitä sanoja — joiden tunteminen kuitenkin tuottaa hankaluuksia — syntyy joka hetki uusia ja että kuka tahansa voi niitä keksiä. Vallitsevaa käsitystä hän on kuitenkin tarkistanut sikäli, että myöntää määrätyn »äänivivahduksen» ja »johonkin muotoryhmään sopeutumisen» olevan niissä vanhaa. Todistusaineisto, johon tämä jokahetkisen syntymisen teoria perustuu, on meille tuntematon. Tämän kirjoittaja ei ole milloinkaan päässyt sellaisen syntymätilaisuuden todistajaksi. Suullisissa keskusteluissa meille on joskus tarjottu esimerkkejä sanoista, jotka määrättyllä hetkellä ovat ensimmäisen kerran jonkun aikuisen kansan-ihmisen huuilta kaikuneet. Ne ovat kaikki olleet crehdyksiä. Tarjotut tapaukset ovat kuuluneet vakituiseen, satojen neliökilometrien alalla esiintyvään sanastoon. Jokunen on ollut nuori laina. Olisimme perin kiitollinen, jos joku Virittäjän lukijoista voisi meille hankkia tällaista sana-ainesta. Tietysti voidaan väittää, että koska näitä sanoja on niin paljon, niin niiden tekaisijoitakin on paljon. Mutta mistä sanastosta ei voitaisi sellaista väittää?

Valmistellessamme näistä asioista yksityiskohtaisempaa esitystä olemme huomanneet, että sanojen muodostukseen tarjoutuvia mahdollisuuksia

on saman johdannaistyyppin alalla hyväksikäytetty eri lukuisasti aina sen mukaan, mikä on vartalon konsonantismi. Eräissä tapauksissa hyväksikäyttämisprosentti on n. 50, eräissä n. 2 tai suorastaan 0. Edelleen voi samakonsonanttisten ja samaan johdannaisryhmään kuuluvien sanojen rakentelussa havaita suuria lukumäärän vaihteluita sen mukaan, mikä on sanan alkuääne. Niinpä esim. *-pottaa-*, *-pöttää* loppuisten 3-tavuisten verbien ryhmästä emme ole ainakaan toistaiseksi saaneet ainoatakaan esimerkkiä *m*-alkuisten sarakkeeseen. Muun alkuisia kyllä on, esim. *upottaa* ('olla pilvessä' yms.), *hepottaa*, *höpöttää*, *jupottaa*, *kipottaa*, *kopottaa*, *köpöttää* jne. Jos näitä sanoja syntyisi joka hetki ja jos niiden muodostukseen tarvittaisiin vain jokin määrätty äänivaihdus, niin miksi eivät kaikki mahdolliset äännekombinaatiot ole jo ammuin tulleet käytetyiksi?

Mitä psykologit sanovat mielivaltaisesta uusien foneemien luomisesta ja merkityksien kytkemisestä niihin? Olemme joskus pyytäneet läsnäolevia kielimiehiä luomaan jonkin uuden sanan uusine merkityksineen. Tulosta ei ole tullut. Kuinka tämä vaikea sielullinen suoritus sitten voisi onnistua kielitieteellisesti kouluttamattomalle kansanihmiselle? Joskus puhutaan uusia vartaloita luovista kielimiehistä ja kirjailijoista. Emme tunne materiaalia kokonaisuudessaan. Pari tiedossamme olevaa tapausta osoittaa, että uudisluoma ei sittenkään ole itsenäinen; se saattaa perustua esim. johonkin keksijän tuntemaan vieraaseen kieleen. Eiköhän Suomen kausa ole oikeassa opettaessaan sananlaskulla: Sanasta sana itää!

Ahti Rytkönen.